

(393. o.). Kiemelt érdeklődés övezi a honfoglalás kori fegyverzetet, azonban vitatható minőségű vagy történelmileg nem hiteles fegyverek vannak forgalomban, elméleti szinten pedig Szöllősy Gábor cikkeit leszámítva alig született íjászattal kapcsolatos tudományos közlemény. Bíró Ádám Bencsik Péter íjkészítővel közös vállalkozása, egy kizárólag régészeti leletek alapján rekonstruált, háromszög szarvátmetszetű íj elkészítése önmagában is fontos, hasonló kezdeményezésekkel együtt hozzájárul a tárgyi kultúra korhű megjelenítéséhez (387–412. o.).

Milyen következtetéseket vonhatunk le a kötetről? A írott tanulmányok több esetben javukra változtak a 2013-as előadásokhoz képest. Jóllehet a könyv címlapján egy isten-ábrázolásként is értékelt övveret díszel, a szerzők (érthető óvatossággal) nem térnek ki ennek „jelentésére.” A honfoglalók társadalma és életmódja alulreprezentált; a fegyverzet és hadszervezet kérdésköre kevésbé népszerű, pontosabban előbbi a hagyományörző szekcióban kap szerepet. A téma súlyához képest aránytalanul kevés cikk történeti tárgyú, a történeti szekció előadásai többnyire filológiai szempontúak. Ami a néprajzi témájú írásokat illeti, egy 1997-es kötet óta (*Honfoglalás és néprajz*) a diszciplinának nem sikerült az őstörténet-kutatást számottevően gazdagítania; hogy a XVIII–XIX. század történetírói miként vélekedtek egyes őstörténeti kérdésekről, a tudomány- és eszmétörténeti szempontok kivételével irreleváns. Lényeges, hogy a magyar őstörténet kutatói széles forrásbázisra alapozzák következtetéseiket. A hazai és külföldi kutatás topozsainak, torzításainak és meghaladott nézeteinek cáfolata fontos feladat, ha úgy tetszik: kultúrdiplomáciai kötelesség. Más kérdés, hogy a kötetre a sajtóban akadémiai állásfoglalásként utalnak. Valójában sokszínű, olykor egymással is vitázó álláspontokat fedezhetünk fel – így is van rendjén.

Perényi Károly

YEHOSHUA FRENKEL

THE TURKIC PEOPLES IN MEDIEVAL ARABIC WRITINGS

*(Routledge Studies in the History of Iran and Turkey, Abingdon, Oxon–New York, 2015. 143 o.
ISBN 9780415747646)*

A Routledge kiadó újabb kötetel bővítette a szeldzsukokkal foglalkozó kiadványainak egyre bővülő sorát. Yehoshua Frenkel már korábban is foglalkozott a török népekről a muszlim forrásokban található képpel, de ezúttal a szeldzsuk birodalom megalapításával kapcsolja össze ezt a témát, bemutatva, hogyan változott meg a barbár nomádokról kialakított kép a törökök hatalomátvételével a XI. században. A téma mindenképpen érdemes a behatóbb vizsgálatra, hiszen a török kor választóvonalat jelent az iszlám történelemben: a Szeldzsuk-ház hatalomra jutásával a muszlim államok a Közel-Keletől Indiáig egymás után kerülnek török dinasztiai uralma alá, egészen a XX. századig. A szeldzsukok hódítják meg Anatóliát, harcolnak a keresztetek, majd a mongolok ellen, az utóbbi esetben pedig a szintén török mamelukok tudnak sikerrel fellépni az újabb sztyepei hódítók ellen.

A könyv lényegében a török-kép változását mutatja be a muszlim források tükrében: kezdetben mint félelmetes nomád harcosokat ábrázolták őket, akik potenciális veszélyt

jelentenek az iszlám világra (a „török” itt a sztyepei nomád népek általános megjelölése). Ez a kép némileg módosulni kezdett a IX. században, mikor al-Mutaszim kalifa (833–842) katonai reformjai nyomán a török gulámok egyre fontosabb szerepet játszottak a hadseregben, akiknek harci képességei már az iszlám javára szolgáltak, és áttértéként gyakran tekintélyes uralkodókká is válhattak, mint Egyiptomban a Tulúnidák. A XI. századtól, a szeldzsuk hódítás nyomán aztán egyértelműen az iszlám bajnokait látják bennük, akik véget vetettek az „iráni közjátéknak,” a síita uralomnak, valamint sikerült nekik az, ami addig még egy muszlim uralkodónak sem: meghódították a bizánci Anatóliát. Később ugyanez a kép általánossá vált, mikor a XII–XIII. században sikerrel harcoltak a keresztetek és a mongolok ellen. Eddigre a keleti muszlim országok szinte mind valamilyen török dinasztia uralma alá kerültek, így a kiváló harcosok mellett a buzgó igazhitű emírek és szultánok is kivívták a krónikások figyelmét.

A könyv első részében Frenkel áttekintést ad a a török népek történelméről, a belső-ázsiai nomádok és az iszlám sokrétű kapcsolatáról, a török-kép változásáról az Abbászida időszakban, a lefordított szemelvények szerzőiről, keletkezéséről. Az iszlám keleti végein már hamar megismerkedtek a törökökkel, és ezek a korai összecsapások formázták a kezdeti benyomásokat. Ekkor a sztyepei népek veszélyforrásként tűnnek fel, mint a Próféta mondásai is mutatják, és a korai hagyományt is átvették, mely szerint Góg és Magóg népei készülnek támadásra Ázsia belsejéből (a 4–5. oldalon idézett Arisztotelész levele Nagy Sándorhoz magyarra fordítva is érdekes lehetne a nomádok elleni harcmodorral kapcsolatban). A soknemzetiségű muszlim birodalom népeinek jellemzése is irodalmi téma lett az Abbászida korban, amikor már semlegesebb értékelés is jutott a törököknek. Dzsáhid a IX. században már hangsúlyozza kiváló lovaglótudásukat, mesteri íjászképességeiket, bátorságukat és hűségüket. Ekkor a török már nem csak a határon túli fenyegetés szimbóluma, hanem a kalifák szolgálatában álló gulám is, aki már lelkes híve az iszlámnak. A X–XI. század fordulójára a kép tovább bővül, mivel megjelennek az iszlám földjén önálló hatalomra jutott gulám-dinasztiák is (Tulúnidák, Gaznavidák, stb.), melyek már teljesen a muszlim kultúrában éltek és alkottak. A XI. században a történet újabb fordulatot vesz: egyrészt a sztyepei népek között általánossá válik az iszlamizáció, másrészt az oguzok népvándorlása nyomán a Szeldzsuk-dinasztia teremti meg a kalifátus egységét. Maguk az oguzok új legelőkre vágynak, ezeket keresve nyomultak be mélyen a muszlim földekre, ahol viszont a politikai instabilitás erősítette az igényt az ütőképes nomád lovasok iránt. A korszak krónikásai kezdetben még a régi gyanakvás szerint írják a Szeldzsukok történetét: elárulták jogos uralkodóikat és veszélyt jelentenek a muszlimokra, ahogy kíméletlenül pusztítva meghódítják földjeiket. Hamarosan azonban másféle narratíva lesz általános velük kapcsolatban: 1055-től ők uradják Bagdadot, és így obskurus pogány őseik visszamenőleg is jelentős szereplőkké lépnek elő (vagy épp valamilyen dicső perzsa eredettel ruházzák fel őket), maguk pedig az iszlám bajnokai lesznek. A Szeldzsukok már korán elsajátították a muszlim politikai nyelvezetet, és ezen ideologizálták meg hódításaikat a kalifának. Ebből a korszakból származó fontos dokumentum Ibn Hassül munkája: *A törökök felsőbbsege más csapatokkal szemben* (Kitāb tafđil al-atrāk ‘alā sā’ir al-ajnād).

Az értekezés szerzőjének sorsa is jól jellemzi a korszak változásait: eredetileg a gaznavida kancelláriában dolgozott, majd később Rayyban Togril bég (1040–1063) szolgálatába állt, és ekkor írta ezt a munkát. Tulajdonképp nem is a teljes mű maradt ránk,

csak a bevezető része, de így is, ez talán a legelső irodalmi mű, amely új helyet teremtett a törököknek a muszlim historiográfiában. A Szeldzsuk-ház felemelkedését nem valamilyen történelmi véletlennek ábrázolja, egy barbár invázió eredményének, hanem egy régi történelmi folyamat csúcspontjaként. Álláspontja szerint a dinasztia régi uralkodó családból származott, önként vette fel az igaz hitet, és a kalifátus és az iszlám megsegítésére érkezett. Az új rend tulajdonképpen a régi átalakítását jelentette: a szunnita legitimitást a kalifa biztosítja, a tényleges hatalom a szultán kezében van, akit a vezír segít; a mindennapi ügyeket az iráni hagyományokra támaszkodó bürokrácia intézi, végül pedig a hadsereg egy fizetett katonákból álló magból és nomád török harcosok tömegéből áll. Az új rend elemei a korszak politikai munkáiban (Nizám al-Mulk és Gazáli) is megjelentek.

A hivatalos propaganda végül jól beágyazódott a későbbi krónikákba is, mivel a dinasztia letűnése után változatlanul ezeket a paneleket használják velük kapcsolatban. Ez végül is érthető, hiszen a Közel-Keletet uraló török eredetű dinasztiák is jórészt a Szeldzsukokhoz kapcsolták legitimitásukat. A törökök szerepét a későbbi események még inkább hangsúlyossá tették: a keresztések és a mongolok elleni harcok hősei is a török eredetű mamelukok voltak, így amikor ők szerezték meg a hatalmat Egyiptomban, az itteni krónikásoknál is ez az új kép válik általánossá. Náluk a törökök az iszlám hősieg mentői, akik bátran harcolnak az igaz hit ellenségeivel – de figyelemre méltó módon a sztyeppéi, pogány török hagyományokból is merítettek munkáikban (Ibn al-Dawādārī, al-ʿAynī).

A kötet második részében a törökökre vonatkozó forrásokból válogat szemelvényeket, először a szeldzsukok előtti eurázsiai puszták viszonyairól. Szerencsére ezek nagyobb részben megtalálhatók magyarul is a Kmoskó-hagyaték földrajzi irodalomra vonatkozó, Zimonyi István által szerkesztett kiadásában (*Mohamedán írók a steppe népeiről*, 1/1–3. kötet). Az egyik legérdekesebb (és úgy tűnik, Kmoskónál hiányzó) rész a 43–44. oldalon leírást közöl a török főváros erődítményeiről és arról, hogy a törökök maguk is nagyon tapasztaltak a falak aknákkal való aláásásában: érdekes adalék a nomádok ostromtechnikáikhoz. A következő csoportosításban olyan szemelvények következnek, amelyek a Szeldzsukok legitimitásához kapcsolódnak. Ibn al-Dawādārī-tól közöl egy pogány török eredetű teremtésmítoszt, majd al-ʿAynī-tól a törökök eredetét (Noé fiától, Jáfettől származnak a török népek), és törzsi szervezetét összegző részeket (a legfőbb oguz törzs a Qiniq, melyből Szeldzsuk származott, közli a törzsek neveit és tagjait). Ezután közli a legérdekesebb részt, Ibn Hassūl munkáját, ebben először a Bujidákkal kapcsolatos problémákat tárgyalja (sííták, eredetük homályos). Ezután tér rá a törökök erényeinek tárgyalására: bátorságuk és kitartásuk tette biztonságossá a kalifátus tartományait. „Az iszlám vallási kötelezettségé tette a portyázást a hitetlen törökök és más pogány népek ellen” – ez a mondat a nomádok áttérésének is fontos mozzanatára utal, hiszen így a nomád életmód lényeges része már hitbéli igazolást is nyert, persze a megfelelő célpontok ellen. A törökök másik fontos jellemzője is a korszak valóságára reflektál: a török szolgák katonai karrierre vágytak, alantass munkákra nem igazán használhatók; mindegyik legalábbis egységparancsnok, de akár hadvezér szeretne lenni, ha elnyeri szabadságát. Kitér még Togrīl bég szultán, majd a vezír al-Kundurī dicsőítésére, irgalmasságukat hangsúlyozza (Ibrahim Inál és Iszfahán esete – a datáláshoz fontos, mivel Ibrahimot 1059-ben, újabb lázadása után már kivégezték)

Az utolsó szemelvények a tradicionális középkori történeti paradigmát szemléltetik a Szeldzsukok történetéről. Előbb az egyiptomi keresztény al-Makīn XIII. századi krónikájából idéz a dinasztia történetének kezdetéről. Ebben jól megfigyelhető a hivatalossá vált álláspont: Togril béget egyértelműen az elsőnek tekinti az uralkodócsalád tagjai között, akit sikerei nyomán a kalifa maga kérte fel, hogy jöjjön a segítségére. Ugyanakkor érdekes epizódokat is közöl, melyek azért elűnnek a bevett tradíciótól: az oguzok nagy szenvedéseket zúdítottak Horászán népére, és röviden kitér az „iraki” törökök dulásaira is nyugaton. Ibrahim Inál lázadásának leírása is figyelemre méltó, mivel a türkmén csoportok ingatag lojalitása miatt a birodalom egységéről nehéz volna beszélni ebben az időszakban – Togril halála után Alp Arslán sem lett olyan egyszerűen az utóda, mint a krónikában szerepel. Ibn al-Dawādārī mameluk-kori szemelvényeiből szintén a tradíció bevezetése tűnik ki: Szeldzsuk vezéri családból származott, melynek Szászánida ősei voltak, és már ő is a szomszédos területek meghódítására törekedett. Hatalmától még a gaznavida Mahmúd is tartott, de meghalt, mielőtt összecsaptak volna, így hatalmát fia, Maszúd örökölte, aki viszont alkalmatlan volt uralkodónak – Allah Szeldzsuk házára ruházta a hatalmat. Togril bég végül békésen szerezte meg Horászánt, miután Maszúd serege széthullása után elmenekült előle. A kötet mindkét részét bőséges jegyzetapparátus kíséri, a végén részletes irodalomjegyzék és névmutató található.

Frenkel rövid kötete jól illeszkedik az utóbbi évek egyre jobban bővülő szeldzsuk-kutatásba (főleg a Routledge kiadó vonatkozó sorozatában). Az általa közölt szemelvények jórészt eddig ismeretlenek voltak az orientalistákon, turkológusokon kívüli közönségnek (bár mint említettem, a sztyeppe-i szemelvények zömét magyarul már olvashattuk). Betekintést nyújtanak az eurázsiai nomád törökök és a korabeli iszlám világ összetett kapcsolatába, a törökökről alkotott kép változásaiba. Ibn Hassūl fordítása főleg igényt tarthat a figyelemre, hiszen ez a rövid értekezés az egyik legelső forrás a Szeldzsuk-dinasztia felemelkedéséről. A sztyeppe-i népek életmódjáról, hagyományairól is jó képet lehet alkotni belőle, vagyis a téma iránt érdeklődő hazai kutatók is haszonnal forgathatják a kötetet. Végül, a korai szeldzsuk történelem vizsgálata a honfoglalás kori magyarság katonai–politikai berendezkedéséhez is hasznos párhuzamokat nyújthat.

Tösér Márton

NIKOLAS JASPERT – STEFAN TEBRUCK (HG.)

DIE KREUZZUGSBEWEGUNG IM RÖMISCH-DEUTSCHEN REICH (11.–13. JAHRHUNDERT)

(Ostfildern, Jan Thorbecke, 2016. 376 o. ISBN 978-3-7995-0383-9)

A kötet tanulmányai eredetileg előadásként 2012-ben Gießenben, a Justus Liebig Egyetemen tartott nemzetközi történészkonferencián hangzottak el. Az előadások témaválasztása jól kiegészíti a klasszikus kereszties hadjáratok francia vagy angol földről induló résztvevőivel foglalkozó tanulmányok tekintélyes sorát. Nem mintha a kortársak által inkább csak műkedvelőnek tekintett Reinhold Röhrichnek köszönhetően ne állna a kutatók rendelkezésére a német keresztiesek és zarándokok impozáns, 1500 fő körüli név-